

*Merhum kayınpederim
Necmi İnginar'ın hatırasına
saygıyla ithaf olunur.*

ÇENGİZ-NÂME

Ötemiş Hacı

ÇENGİZ-NÂME

Hazırlayan
İlyas Kemalöđlu

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA ♦ 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI IV/A-1.1. DİZİ - SAYI: 14

Sertifika No: 43191

Çengiz-Nâme ♦ Chingiz-Name

Ötemiş Hacı

Hazırlayan

İlyas Kemalöđlu

5. Baskı: Ankara 2024 (10000 adet)

ISBN 978-975-16-2185-6

Kapak Tasarımı

Emine Çakır

Türk Tarih Kurumu

Hacettepe Mahallesi Kızılay Caddesi No: 1 06230 Altındağ/ANKARA

Tel: +90 312 310 23 68 ♦ Fax: +90 312 310 16 98

ttk.gov.tr ♦ emagaza-ttk.ayk.gov.tr

Baskı

Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti.

İvögsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 1358. Sokak No:31 Ostim/ANKARA

Tel: +90 (0312) 395 99 94-95 ♦ email: sariyildizofset@hotmail.com

Sertifika No: 46685

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Türk Tarih Kurumuna aittir.

1. Baskı: 2009 ♦ 2. Baskı: 2014 ♦ 3. Baskı: 2018 ♦ 4. Baskı: 2020

İlyas Kemaloğlu

1978'de Rusya Federasyonu'nun Ulyanovsk Őhrinde doğdu. 2008'de *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi* baŐlıklı tezle doktorasını tamamladı. 2012'de doĀent, 2017'de profesör oldu. RusĀa, İngilizce, FarsĀa ve ĀeŐitli Slav ve Türk lehĀelerini bilen Kemaloğlu, 2004-2008 yılları arasında Avrasya Stratejik AraŐtırmalar Merkezi (ASAM)'nde, 2009-2012 yılları arasında Türk Tarih Kurumu'nda ĀalıŐtı. 2009-2013 yılları arasında DıŐıŐleri Bakanlığı tarafından desteklenen Orta Doğu Stratejik Araştırmaları Merkezi (ORSAM)'nde Avrasya DanıŐmanı olarak görev yaptı. 2013 yılından itibaren Mimar Sinan Güzeli Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi olarak ĀalıŐmaktadır. 2013 yılında Kemaloğlu, TC BaŐbakanlık Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu'na üye seçildi. ĀalıŐmalarının büyük bir kısmı, Altın Orda, Tatar hanlıkları, Rusya tarihi, Türk-Rus münasebetleri ve günümüz Avrasya coğrafyasındaki güncel geliŐmeler ile ilgilidir. Telif, Āeviri ve edit olmak üzere 40'a yakın kitap ĀalıŐması yayımlandı.

Bazı Eserleri:

Moğolların Kafkasya Politikası (İstanbul 2003); *Altın Orda ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi* (İstanbul 2009); *Putin Dönemi Rus DıŐ Politikası. Moskova'nın RövanŐı* (İstanbul 2008); *Rusların Gözüyle Türkler* (İstanbul 2015); *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Āengizođulları* (ed., İstanbul 2016); *Atlas Tartarica* (Āev., İstanbul 2017); *Altın Orda Hanlığına Ait Resmî YazıŐmalar* (Ankara 2017) vs.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	XV

I. BÖLÜM

ÖTEMİŞ HACI, ÇENGİZ-NÂME (METİN).....	1
Âgâz-ı Dâstân-ı Çengiz Han	3
[Âgâz-ı Dâstân-ı] İcen Han (ve) Sayın Han.....	3
Âgâz-ı Dâstân-ı Şiban Han	6
Âgâz-ı Dâstân-ı Berke Han	7
Âgâz-ı Dâstân-ı Mengü Temür Han.....	11
Âgâz-ı Dâstân-ı Toktaga Han.....	11
Âgâz-ı Dâstân-ı Öz Beg Han	14
Hikâyet-i Sebeb-i İslâm-i Öz Beg Han	15
Âgâz-ı Dâstân-ı Câni Beg Han	16
Âgâz-ı Dâstân-ı Berdi Beg Han	17

II. BÖLÜM

ÖTEMİŞ HACI, ÇENGİZ-NÂME (TERCÜME).....	27
Çengiz Han Destanının Başlangıcı	30
İçen Han ve Sayın Han (Destanının Başlangıcı).....	31
Şiban Han Destanının Başlangıcı.....	38
Berke Han Destanının Başlangıcı	41
Mengü Timur Han Destanının Başlangıcı.....	48
Tokta Han Destanının Başlangıcı.....	49
Özbek Han Destanının Başlangıcı	52
Özbek Han'ın İslamiyet'i Kabulünün Sebebiyle İlgili Hikâye.....	52
Canibek Han Destanının Başlangıcı	55
Berdibek Han Destanının Başlangıcı	57
KAYNAKLAR	71
DİZİN.....	83
METNİN TIPKIBASIMI.....	87

ÖNSÖZ

Çengiz Han ve oğullarının fetihleri ve daha sonra Çengiz Han'ın fethettiği toprakları oğulları arasında paylaşırması neticesinde Deşt-i Kıpçak, Hârezm, Kuzey Kafkaslar, Kırım ve İdil-Bulgar Devleti'nin topraklarında kurulan Altın Orda Devleti, hiç şüphesiz Ortaçağ'ın en büyük devletlerinden biriydi. Her ne kadar han olma hakkı ancak Çengiz soyundan gelenlerin elinde olsa da, Altın Orda'nın temel nüfusunu Kıpçaklar oluşturduğundan ve Özbek Han zamanında Altın Orda'nın resmî olarak İslamiyet'i kabul etmesinden dolayı Altın Orda, Türk-İslam Devleti olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda yerleşik ve göçebe kültürlerin sentezini de oluşturan Altın Orda, sadece Avrasya coğrafyasında siyasî etkisini yaymakla değil, aynı zamanda şehirleşme, ticaret, posta teşkilatı, ilim, sanat ve kültür gibi diğer alanlardaki siyaseti ve başarılarıyla da Ortaçağ tarihine damgasını vurmuştur. Ancak ne yazık ki Altın Orda'dan günümüze çok az sayıda yazılı kaynak ulaşmıştır. Bu kaynakların en önemlisi hiç şüphesiz Ötemiş Hacı'nın *Çengiz-Nâme*'sidir.

Doğu Türk yazı diliyle (Çağatayca) 16. yüzyılda kaleme alınmış olan bu eser, Altın Orda Devleti'nin gerek siyasî tarihi gerekse sosyo-kültürel durumu hakkında en ayrıntılı bilgiyi içeren kaynak eser konumundadır. Altın Orda Devleti'nin tarihi ile ilgili yapılan bilimsel araştırmaların birçoğunda Ötemiş Hacı'nın *Çengiz-Nâme*'sine atıf yapılmıştır. Altın Orda'nın yegâne yazılı kaynaklarından *Çengiz-Nâme*'nin bugün Japonya'da dahi neşredilmesi eserin önemine işaret etmektedir.

Ötemiş Hacı'nın *Çengiz-Nâme*'sinin bugün bilinen iki nüshası mevcuttur. Bugüne kadar Kazakistan ve Japonya'da neşredilen Taşkent nüshası ile ona göre daha hacimli olan Orenburg nüshası elimizde mevcuttur. Taşkent nüshasının son kısmı eksiktir. Bizim bu çalışma çerçevesinde yayına hazırladığımız nüsha, eserin Taşkent nüshasıdır. Eserin Taşkent nüshasını ilk olarak V. P. Yudin, Kazakistan'da 1992 yılında neşretmiştir. İnceleme, metin, tercüme ve tıpkıbasım bölümlerinden oluşan bu eserin ikinci bir neşri Japonya'da Takushi Kawaguchi ve Hiroyuki Nagamine tarafından 2008 yılında yapılmıştır. Her

iki yayın da bu alanda yapılmış temel çalışmalar olması bakımından önemlidir. Yine İlkur Bozkur tarafından, “Ötemiş Hacı’nın Çingiz Name’si ve Dil Hususiyetleri” adlı yüksek lisans tezi yapılmıştır (danişman: Bilgehan Atsız Gökdağ, Kırıkkale Üniversitesi 2006). Eldeki eserin yayına hazırlığını bitirdiğimiz dönemde, Tuncer Gülensoy tarafından, eserin Taşkent nüshasının sadece Türkiye Türkçesine aktarımının yapıldığı bir yayın neşredilmiştir (Ötemiş Hacı, Çengiz-Nâme, Çağatay Türkçesinden Aktaran ve Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Ankara 2009). Çalışmada orijinal metne yer verilmemiştir. Söz konusu eser, ilmî ölçülerde olmadığı gibi, V. P. Yudin tarafından yapılan neşrin tercümesi mahiyetindedir. Nitekim Yudin’in hataları aynen Gülensoy’un neşrine de aktarılmıştır. Dolayısıyla, bu yayını, bilimsel anlamda istifadeye uygun bir yayın olarak kabul etmek güçtür. Diğer taraftan gerek Tuncer Gülensoy, gerekse de İlkur Bozkur büyük ihtimalle V. P. Yudin’den esinlenerek eseri, Kazak tarihinin ana kaynağı olarak takdim etmektedirler. Halbuki bu eser, Kazak tarihi ile doğrudan ilgili bir kaynak değildir. Daha SSCB zamanında eseri yayıma hazırlayan Yudin, Çengiz-Nâme’nin Kazak Tarihi’nin ana kaynaklarından biri olduğunu belirterek yayın iznini daha kolay bir şekilde almayı amaçlamıştır. Bununla birlikte bu eser ancak Yudin’in ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Öte taraftan 1913 yılında Zeki Velidi Togan, Orenburg şehrinde bu eserin ikinci bir nüshasını da bulmuş ve Türkiye’ye getirmiştir. Bugün bu nüsha Z.V. Togan’ın kızı Prof. Dr. İsenbike Togan’ın kütüphanesinde bulunmaktadır. Yine M. Kafalı’nın, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri* (İstanbul 1979) adlı eserini kaleme alırken bu eserin Orenburg nüshasını kullandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bu nüsha üzerinde herhangi bir metin neşri bugüne kadar yapılmamıştır.

Çalışmamız esasta iki ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Çengiz-Nâme’nin Taşkent nüshasına göre Latin yazısına çevrilmiş metni yer almaktadır. İkinci bölümde ise Çengiz-Nâme’nin bugünkü Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Metnin Türkçeye çevrilmesinde kelimesi kelimesine aktarmaya dikkat edilmiş, hiçbir kelime, ek göz ardı edilmeden, eklemeler parantez içinde gösterilmiştir. Sade bir dille kaleme alınmış olan eserde, olayların kimi zaman konuşma üslubu içinde karşılıklı diyaloglarla verilmesi nedeniyle, tercümede tekrarlanan birtakım sözcükler de eserin özgün yapısını bozmamak kaygısıyla, aynı sözdizimi içinde aktarmada verilmiştir.

Eserin ikinci bölümünde yer alan *Çengiz-Nâme* tercümesinde, tarih metninin içeriğiyle ilgili olarak, konuyla ilgili ana kaynaklara dayalı açıklamalar dipnotlarda verilmiştir. Bu ekler ve açıklamaların, kaynak metnin, saha araştırmacıları için çok daha kolay yorumlanmasına imkân vereceği düşünülmüştür. Çalışmamızın son kısmına *Çengiz-Nâme* metninin Taşkent nüshasının tıpkıbasımı, araştırmacıların istifadesi için eklenmiştir. Yine eser yayına hazırlanırken kullanılan kaynak ve araştırma eserlerinin bulunduğu kaynak kısmı, özel isimleri ve coğrafi adları içeren dizin kısmı çalışmamızın sonunda yer almaktadır.

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
AN ASSR	Azerbaycan İlimler Akademisi
ANRT	Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan (Tataristan Cumhuriyeti İlimler Akademisi)
<i>AÜEFAD</i>	<i>Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi</i>
bkz.	bakınız
çev.	çeviren
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>DTCFD</i>	<i>Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi</i>
ed.	edited
<i>EI</i>	<i>Encyclopaedia of 'Islam.</i>
hzl.	hazırlayan
<i>İA</i>	<i>Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>İÜEFTD</i>	<i>İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi</i>
<i>İÜEFY</i>	<i>İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları</i>
<i>MSÜFEFD</i>	<i>Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi</i>
neşr.	neşreden
PSRL	Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey (Rus Yıllıklar Külliyyatı)
s.	sayfa
S.	Sayı
(t.)	tarihsiz
<i>TD</i>	<i>Türkoloji Dergisi</i>
<i>TDAD</i>	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi</i>
terc.	tercüme
<i>TK</i>	<i>Türk Kültürü</i>
<i>TKA</i>	<i>Türk Kültürü Araştırmaları</i>
<i>TKİD</i>	<i>Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi</i>
<i>TM</i>	<i>Türkiyat Mecmuası</i>
TTK	Türk Tarih Kurumu
yay.	yayınları